Utrecht University Repository

Title	Bovens' bijdrage
Authors	't Hart, Paul; Meijer, Albert; Noordegraaf, Mirko; Schillemans, Thomas; Verloo, Nanke; Metze, Tamara
Published in	B en M : tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij
Publication Date	2024
Link	https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/474287
Citation	't Hart, P, Meijer, A, Noordegraaf, M, Schillemans, T, Verloo, N & Metze, T 2024, 'Bovens' bijdrage', B en M : tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij, vol. 51, no. 3, pp. 203-211.
Versions / License	Publisher version
Rights	https://www.uu.nl/en/university-library/license-and-reuse-conditions

VAN DE REDACTIE

Bovens' bijdrage

De relevantie van zijn werk voor politiek, bestuur en samenleving

*Paul 't Hart, Albert Meijer, Mirko Noordegraaf, Thomas Schillemans, Nanke Verloo & Tamara Metze**

Terug naar 1998

In 1998 bestond *Beleid en Maatschappij* (B en M) 25 jaar. Het was een jaar van continuïteit *en* verandering, met zowel voorspelbare als vele verrassende gebeurtenissen in politiek en samenleving. In de winter van dat jaar speelde Linda Tripp in het geheim gemaakte opnamen door aan openbaar aanklager Kenneth Starr. Die opnamen, waarin Monica Lewinsky vertelt over haar (seksuele) relatie met president Bill Clinton, speelden een cruciale rol in de affaire die het politieke nieuws van 1998 wereldwijd zou domineren. Ondertussen ging ook in de VS het eerste megaproces tegen Microsoft van start. En in een garage in Merlon, Californië, gaven Stanfordstudenten informatica Larry Page en Sergey Brin vervolg aan een studieproject door een bedrijfje genaamd 'Google' op te richten.

Dichter bij huis bleek dat diezelfde winter helaas geen Elfstedentocht zou opleveren, anders dan in het jaar ervoor. Eerder in 1998, in het voorjaar, boekten de Paarse coalitiepartijen, meer specifiek de PvdA en de VVD, een voor een regeringscoalitie bijna unieke verkiezingsoverwinning. Relatief nieuwe partijen als de Centrumdemocraten en de ouderenpartijen verdwenen uit de Tweede Kamer. De partijen die de naoorlogse verhoudingen hadden gedomineerd, leken sterker dan ooit. Met de kennis van nu was het vooral een laatste oprisping van de twintigste-eeuwse politieke verhoudingen. De nakende veranderingen werden gesymboliseerd door Jan Peter Balkenende en Geert Wilders, die na de verkiezingen hun entree maakten als Kamerleden. Ondertussen vatte het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) inzichten uit 25 jaar onderzoek naar maatschappelijke ontwik-

* Prof. dr. Paul 't Hart is hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit Utrecht en vice-voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Prof. dr. Albert Meijer is hoogleraar publieke innovatie aan het departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO) van de Universiteit Utrecht. Prof. dr. Mirko Noordegraaf is hoogleraar publiek management aan het departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO) van de Universiteit Utrecht, en hoofd van het departement USBO. Prof. dr. Thomas Schillemans is hoogleraar publiek bestuur aan het departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap van de Universiteit Utrecht. Dr. Nanke Verloo is universitair docent stedelijke planologie aan de Universiteit van Amsterdam en voorzitter van de redactie van *Beleid en Maatschappij*. Prof. dr. Tamara Metze is hoogleraar bestuurskunde aan de faculteit Technology, Policy and Management van de TU Delft en redactielid van *Beleid en Maatschappij*.

kelingen samen. Een van de (vele) nog steeds lezenswaardige observaties in dat rapport is dat 'hoger opgeleiden voortdurend in participatievriendelijke richting afwijken' (Sociaal en Cultureel Planbureau, 1998, 742).

In het najaar van 1998 werd het nieuws gedomineerd door grote neerslag, in combinatie met lekkende legertenten op de hei bij Ermelo, waar grote aantallen asielzoekers overnachtten, voor wie geen fatsoenlijke opvang beschikbaar was. In de hofstad miste ADO, de plaatselijke voetbaltrots, ternauwernood promotie in de nacompetitie.

Deze (toegegeven, nogal selectieve) samenvatting van in het oog springende politieke en maatschappelijke gebeurtenissen uit 1998 leest als een bloemlezing van politieke en maatschappelijke dynamiek, inclusief gebeurtenissen die even verrassend als bepalend zouden blijken. Maar het is tevens een samenvatting van de met dit themanummer verbonden hoofdpersoon: prof. Mark Bovens. In 1998 was deze wetenschapper, tevens schaatsliefhebber en ADO-fan, net hoofdredacteur van *Beleid en Maatschappij* geworden. In zijn B en M-tijd, maar ook daarbuiten, heeft hij altijd oog gehad voor maatschappelijke continuïteit en dynamiek en voor bepalende ontwikkelingen op het grensvlak van politiek, bestuur en samenleving.

Missie

Eveneens in 1998 bespreekt Mark Bovens als nieuwe hoofdredacteur van B en M in een redactioneel commentaar het al dan niet meebewegen met maatschappelijke dynamiek (Redactie Beleid en Maatschappij, 1998). Dit mission statement gaat in de eerste plaats over continuïteit in een context van verandering. De redactie kiest voor continuïteit van een Nederlandstalig tijdschrift en switcht niet, zoals bijvoorbeeld *Acta Politica*, naar het Engels. Het blad persisteert daarnaast in interdisciplinaire benaderingen die het volle register van empirische, theoretische én normatieve vraagstukken bespelen. Tegelijkertijd worden nieuwe ontwikkelingen soms juist ook omarmd. Zo wil de redactie met vertaalservices en een verbeterde peer-review de vruchten plukken van de 'kwaliteitsverbetering door internationalisering'. Bovenal gold voor B en M – en dat geldt nog steeds – het belang van goede en gedegen sociale wetenschap die relevant wil zijn voor 'politiek, beleid en publieke zaak'. De wetenschapper Mark Bovens is zelf de belichaming van dit mission statement. Het internationaal actief zijn en deelnemen aan internationale debatten, maar de nationale en lokale aansluiting nooit verliezen; het over grenzen heen opereren, over grenzen van disciplines maar ook van wetenschap, politiek, bestuur en samenleving; het bedrijven van zeer gedegen maar tevens zeer relevante en 'impactvolle' wetenschap; het wetenschapper zijn, maar tegelijkertijd maatschappelijk zichtbaar en actief zijn – dat alles komt samen in Mark Bovens, als wetenschapper en redactievoorzitter, en als hoogleraar, leidinggevende, bestuurder en (regerings-) adviseur.

Bij zijn aantreden als hoofdredacteur van B en M opereert Bovens nog vanuit de Universiteit Leiden, waar hij tussen de disciplines politicologie, bestuurskunde en

Beleid en Maatschappij 2024 (51) 3
doi: 10.5553/BenM/138900692024051003001

recht laveert. Later trekt hij naar Utrecht, waar hij hoogleraar rechtsfilosofie wordt en tegen 2000 door het college van bestuur van de Universiteit Utrecht wordt gevraagd om (samen met prof. Paul Verweel) een opleiding en instituut voor Bestuurs- en Organisatiewetenschap op te zetten. Van 2000 tot 2012 geeft hij mede leiding aan dat nieuwe insttiuut USBO, waarna hij daar wel aan verbonden blijft, maar vooral ook actief wordt als lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en als lid van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. In 2012 vervult hij tijdelijk de Van Doorn wisselleerstoel bij sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In de jaren daarna werkt hij niet enkel aan concrete thema's (zie onder), maar tevens aan de versterking van het strategisch thema 'Institutions for Open Societies' van de Universiteit Utrecht, alsmede landelijk aan de versterking van het SSH-domein (social sciences and humanities) binnen het wetenschapsbeleid. Samen met SSH-collega's als Bas van Bavel en Claes de Vreese bepleit hij onvermoeibaar het belang van gedegen sociale en geesteswetenschappen die hun maatschappelijke relevantie bewijzen. Dat levert niet enkel begrip en duiding maar ook handelingspotentieel op. Het draagt daarmee bij aan krachtiger instituties en vitalere maatschappelijke verbanden.

Bovens was al bestuurskundige, politicoloog, filosoof en jurist, en hij werd in de loop der jaren steeds meer socioloog, antropoloog en psycholoog, niet alleen als onderzoeker en adviseur, maar vooral ook als pleitbezorger, ambassadeur en boegbeeld. Een welhaast klassieke invulling van de moderne sociale wetenschappen.

Thema's

Voordat Bovens in 1998 hoofdredacteur van B en M wordt, is hij al ruim tien jaar actief als auteur en redactielid. Hij brengt er zijn expertise als politiek filosoof en staatsrechtjurist in. In die jaren publiceert hij niet minder dan elf artikelen in B en M, waaronder een aantal 'instant classics'. Over hoe ambtenaren die last hebben van wat we nu 'professionele buikpijn' noemen, worstelen om uiting te geven aan hun verantwoordelijkheidsgevoel in de hiërarchische ambtelijke organisaties waarin ze werken (Bovens, 1987a), over bescherming van klokkenluiders (Bovens, 1987b), over ambtelijke reflectie (Berg & Bovens, 1992), over 'lekken' (Bovens, Geveke & De Vries, 1993) en over fiasco's en affaires in het openbaar bestuur (Bovens & 't Hart, 1991a, 1991b).

Een aantal van deze artikelen vormt het fundament van zijn proefschrift, *Verantwoordelijkheid en Organisatie* (Bovens, 1990), dat vijf jaar later bij Cambridge University Press zal verschijnen als de *The Quest for Responsibility* (Bovens, 1995). De titel is een semantische knipoog naar het hoofdwerk van zijn promotor Herman van Gunsteren, *The Quest for Control* (Van Gunsteren, 1976). Zijn fascinatie voor de botsing tussen individu en organisatie, tussen professionele moraliteit en institutionele logica's, is gevoed door een verblijf op de Columbia Law School in New York. Daar wordt hij geïnspireerd door het bestuursrechtelijke en politiek-theoretische werk van het academische *power couple* Bruce en Susan Ackerman en de sociologi-

sche analyses van James Coleman (1982) over de opkomst van grote organisaties in economie, samenleving en bestuur.

In zijn eigen publicaties bouwt hij niet enkel voort op zijn hoofdthema verantwoordelijkheid en verantwoording, maar waaiert hij verder uit naar een heel scala van thema's op het snijvlak van samenleving, politiek en bestuur. Hij schrijft in maar tevens buiten *Beleid en Maatschappij* onder meer over de verplaatsing van de politiek (door decentralisatie, privatisering en europeanisering) (Bovens, 2005), over informatisering en algoritmes (Bovens & Zouridis, 2002), over opleidingsniveau als steeds betekenisvoller sociale scheidslijn en daaruit voortvloeiende spanningen tussen meritocratie en democratie (Bovens, 2006; Bovens & Wille, 2011). Als WRR-lid is hij vanaf 2012 tot en met 2023 onder meer medeverantwoordelijk voor verkenningen en rapporten over Nederland als migratiesamenleving (2020), klimaatrechtvaardigheid (2023), verschillen in het 'doenvermogen' van burgers (en het onvermogen van overheden om daar rekening mee te houden in hun beleid en werkwijzen) (2017), en het belang van 'grip' op sociale relaties, verbanden en ontwikkelingen (2023).

Kwaliteiten

Naast het feit dat Bovens over grenzen heen opereert en mede daardoor toonzettend heeft bijgedragen aan een grote verscheidenheid aan onderwerpen, springen enkele overkoepelende kwaliteiten in het oog. Die hoeven niet alleen voor Bovens zelf te gelden; zij kunnen als wezenlijke kenmerken voor goede en betekenisvolle sociale wetenschappen worden gezien.

Allereerst *het kijken vanuit meerdere invalshoeken*. In Bovens' loopbaan bestaan er geen schotten tussen sociaalwetenschappelijke disciplines en hoeven wetenschappers niet binnen een en dezelfde discipline opgeleid te worden en werkzaam te zijn. In Leiden opgeleid tot politicoloog en staatsrechtjurist, ontwikkelde Bovens zich nadien tot bestuurskundige, rechtsfilosoof, socioloog en bekleedde hij leerstoelen op elk van die vakgebieden. In zijn tijd bij de WRR (2012-2023) liet hij zich bovendien steeds meer voeden door gedragswetenschappelijke inzichten (vergelijk Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017). In Bovens' werk stond steeds het maatschappelijke, beleidsmatige of politieke vraagstuk centraal en niet een bepaalde disciplinaire invalshoek. Juist door disciplinair 'onthecht' te kijken naar politiek, beleid en samenleving heeft hij aanzetten gegeven tot vele vernieuwende en betekenisvolle lijnen van onderzoek. Hij heeft daarmee ook een sterke basis gelegd voor de huidige bijdrage van B en M aan het Nederlandse wetenschappelijke (en maatschappelijke) debat.

In de tweede plaats toont het werk van Bovens het belang van *het opschorten van een oordeel*. Met open blik analyseert hij bijvoorbeeld hoe hoogopgeleiden politiek dominant worden in een demografisch veranderende samenleving, hoe digitalisering een uitdaging is voor recht en bestuur, hoe een horizontaliserende publieke sector de verticale patronen van verantwoordelijkheid en verantwoording door-

doi: 10.5553/BenM/138900692024051003001

kruisen, en hoe de academie verengelst. Sommige observatoren van die ontwikkelingen schieten in de weerstand en trachtten de golven van verandering neer te slaan. Andere tijdgenoten verliezen zich in euforie en mijmeren hardop over een nieuwe werkelijkheid waarin allerlei problemen verdampen. Bovens echter kiest met kardinale rust voor een onsentimentele zoektocht naar balans, waarin klassieke waarden in nieuwe vormen betekenis moeten krijgen. Voor de diplomademocratie is dan de kernvraag hoe praktisch opgeleiden toch politieke invloed en betrokkenheid kunnen houden (Bovens, 2006). De digitalisering van de wereld en de horizontalisering van de democratische rechtsstaat vergt een perspectief op een digitale rechtsstaat met horizontale vormen van controle en verantwoording (Bovens, 2003). De mechanismen die leiden tot verengelsing van de sociale wetenschap kunnen ook worden benut om een Nederlandstalig tijdschrift als *Beleid en Maatschappij* verder mee te versterken (Redactie Beleid en Maatschappij, 1998). De kwaliteit van de democratie vraagt om modernisering, maar ook om respect voor haar subtiele ongeschreven regels (diesrede UU, 2024). 'Onderzoek alles en behoud het goede', dat is het adagium.

In de derde plaats laat het werk van Bovens het grote belang zien van *het vinden van de juiste taal*. Alleen al met een goede titel begrijpt de lezer meteen waar een onderwerp over gaat en hoe ernaar te kijken. Een goed getroffen typering is cruciaal om mensen mee te krijgen in een analyse; een ongelukkige verwoording is vragen om weerstand of vergetelheid. Als er één manier is waarop het werk van Bovens zal blijven voortleven, dan is het via een aantal van de termen die hij heeft gemunt. Meest bekend in dat verband is de *klokkenluider*, een woord dat hij reeds als student als vertaling van 'whistle blower' maakte en dat al lang in de Van Dale is opgenomen. Maar ook met zelf gemunte neologismen als *diplomademocratie*, *system-level bureaucracy* en *doenvermogen* heeft woordkunstenaar Bovens succes in het 'framen' van maatschappelijke debatten en het agenderen van de boodschappen die uit zijn onderzoek voortvloeien. Die boodschappen slaan aan bij een breed publiek, binnen maar ook buiten de instituties van het openbaar bestuur.

Vooruit na 2023

In december 2023 bestond B en M een halve eeuw en dat werd gevierd met een jubileumnummer en een publiek debat waar Bovens als een van de eregasten het podium besteeg. Zijn rentree in B en M maakte die avond veel los bij de huidige redactie. Op sommige momenten leek het alsof de passie en verwante frustratie over onderwerpen als migratie, representatie, wetenschap en democratie zo getransporteerd konden worden naar Bovens' tijd als voorzitter tussen 1987 en 2005. Nog steeds worstelen Nederlandse tijdschriften met de internationalisering van de wetenschap en de concurrentie van Engelstalige tijdschriften, en nog altijd lijkt het gebruik van wetenschap in het maken van beleid eerder een strijd dan een uitgangspunt.

Die constatering zou echter geen recht doen aan de stappen die zijn gezet tijdens en na Bovens' lange periode bij B en M. In een gesprek met Bovens dat onze redac-

teuren Mark van Ostaijen en Claartje Brons voerden ter voorbereiding van het jubileumnummer, werd duidelijk waar zijn ambitie om 'goede wetenschap over actuele maatschappelijke vraagstukken in goed leebaar proza te ontsluiten' hem had gebracht. Hij gaf de huidige redactie drie inzichten mee die de toekomst van B en M zullen sturen en wellicht de lezer een beetje houvast geven in het complexe landschap van wetenschap en beleid. Ten eerste, maak van vergaderingen of bijeenkomsten inspiratiesessies. Zo herinnerde Bovens zich de vergaderingen waar hij als jonge wetenschapper direct kon leren van zijn intellectuele voorbeelden Kees Schuyt en Jacques van Doorn. Ten tweede, schrijf actuele, goed onderbouwde en prettig te lezen stukken, maar besef je dat dit maar de helft van het werk is. 'Als je wilt dat je rapport of artikel iets doet in beleidsland, denk dan aan semantiek, *frames*, wie jouw sponsors zijn, je *timing* en netwerken, en geef één boodschap, niet teveel tegelijkertijd', aldus Bovens. Ten slotte onderstreepte hij de noodzaak van een proeftuin, een plek 'voor probeersels van de geest, om je pen te proberen'. Sinds dit jaar is het essay terug in B en M. In de woorden van Bovens werkt het essay als een manier om het enorme verschil tussen beleid, maatschappij en wetenschap – 'het zijn soms losgezongen werelden' – te overbruggen.

De redactie van B en M kwam tot de conclusie dat terugkijken in dit geval vooruitkijken was. Het maken van het jubileumnummer en de woorden van Bovens gaven ons hernieuwde impuls, richting en ambitie.

Themanummer

In dit themanummer maken we met een gevarieerde groep van academici de staat op van onderzoek naar deze thema's die in het werk van Bovens, maar ook voor de missie van dit tijdschrift, heel belangrijk zijn. Bij al die thema's is woordkunst cruciaal. Bij al die thema's putten onderzoekers uit verschillende disciplines. En bij al die thema's gaat het om een zoektocht naar balans tussen fundamentele waarden (continuïteit) en ingrijpende veranderingen (vernieuwing).

Bij een eerste set van onderwerpen ligt de nadruk op fundamentele uitgangspunten van de democratische rechtsstaat en moderne organisaties en hoe daarin om te gaan met rekenschap, fouten of misdragingen.

In de eerste plaats is er het meer algemene thema *publieke verantwoording*, waar Bovens vooral voor het internationale academische publiek het meest bekend om is. In dit themanummer maakt Sjors Overman de balans op van het onderzoek naar publieke verantwoording dat sinds deze eeuw tot ontwikkeling is gekomen en waarin Utrecht als hub functioneert. Bovens' precieze conceptualisering van het begrip heeft daar de weg gebaand voor empirische studies naar normatief relevante politiek-bestuurlijke vraagstukken.

In de tweede plaats bespreken we het oudste thema in Bovens' werk, dat van *klokkenluiders*: werknemers of ambtenaren die vanuit persoonlijke of publieke ethische opvattingen misstanden onthullen. Kim Loyens en Alain Hoekstra laten zien hoe

Beleid en Maatschappij 2024 (51) 3
doi: 10.5553/BenM/138900692024051003001

de ooit door Bovens bepleite bescherming van klokkenluiders in Nederland geïnstitutionaliseerd is geraakt en hoe het onderzoek naar dit fenomeen zich na Bovens heeft ontwikkeld.

In de derde plaats is er het thema *beleidsfalen*, zoals lekkende tenten vol asielzoekers in Ermelo of door aardgasboringen verzakkende gevels in Groningen. In dit themanummer breken Sanneke Kuipers en Arjen Boin een lans voor het revitaliseren van onderzoek naar beleidsfalen. Zij doen dat door de 'oude' gedachten en inzichten daarover van Bovens (en 't Hart) te reconstrueren en aan de hand van een van de vele nieuwe cases van beleidsfalen – 'Groningen' – te laten zien hoe relevant en betekenisvol die zijn voor de zoektocht naar oorzaken.

Bij een tweede set onderwerpen ligt de focus bij technologische vernieuwingen en wat die betekenen voor de democratische rechtsstaat. Het gaat dan om onderzoek naar *informatierechten* en *system-level bureaucracy*, thema's die direct raken aan de oprichting van Google en de processen tegen monopolist Microsoft.

Allereerst informatierechten, een uitbreiding van klassieke grondrechten waar Bovens voor pleitte in zijn oratie in 1998 over de digitale rechtsstaat en ook in een uit 1999 daterend preadvies dat later werd overgenomen door de Commissie Grondrechten in het Digitale Tijdperk (2000). Janneke Gerards laat treffend zien hoe visionair Bovens was in zijn identificatie van deze thematiek en hoeveel urgenter en actueler dit vraagstuk nu is geworden. Tegelijkertijd laat zij mooi zien hoe complex een goede verankering van dit grondrecht is, zeker gezien de snelheid waarmee technologische ontwikkelingen door blijven gaan.

Vervolgens het begrip *system-level bureaucracy* dat door Bovens en Zouridis in 2002 werd geïntroduceerd en dat, in deze tijd van algoritmen, ook weer veel aandacht krijgt. Marc Schuilenburg en Rik Peeters bevestigen het grote belang van het pionierswerk dat Bovens (samen met Zouridis) op dit terrein heeft verricht, maar geven ook aan dat deze tijd een uitbreiding van dit begrip vraagt: *beyond the system-level bureaucracy*. Ze benadrukken de noodzaak van het verdere onderzoek naar algoritmisch bestuur en stippen belangrijke punten aan die aandacht behoeven, zoals datastromen, inclusieve AI en niet-menselijke actoren.

Bij een derde en laatste set thema's ligt de focus juist op maatschappelijke veranderingen die over de volle breedte van politiek, recht, bestuur en beleid impact hebben: *diplomademocratie* en *migratie*. Tom van der Meer, Armen Hakhverdian en Laura Mulder geven een reflectie op het boek *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie* en laten zien hoe dit boek een ijkpunt is geworden voor verdergaand onderzoek naar de wortels van scheve (descriptieve en inhoudelijke) vertegenwoordiging. Zij constateren dat het probleem van een ongelijke democratie algemeen wordt onderkend, maar dat er nog steeds geen oplossingen zijn.

Tot slot het thema dat centraal stond tijdens de laatste verkiezingen: migratie en de Nederlandse samenleving. Warda Belabas en Peter Scholten gebruiken de kennis van Bovens om voorbij de hokjes te denken die elk gesprek over dit onderwerp doen stagneren. Het artikel zet aan tot nadenken over nog altijd relevante vragen

die al vroeg door Bovens en collega's werden benoemd: Met welke termen worden migranten benoemd en waarom? Hebben we genoeg kennis van migratiepatronen en achterliggende motivatie, status en verblijfsduur van migranten? En hoe kunnen onze sturingsinstrumenten recht doen aan die diversiteit? Onderwerpen waar onze huidige regering nog altijd voor staat.

Zoals in ieder B en M-nummer wordt er gereflecteerd op een blinde vlek, ditmaal door Willem Trommel, die een mogelijke blinde vlek in het werk van Bovens beschrijft als een venijnige vraag. Trommel lijkt het in eerste instantie onwaarschijnlijk, maar vindt een 'tweede orde blinde vlek' die alleen door Bovens' sociologische blik kan worden belicht.

2024

In 2024 trekt een Amerikaanse president (ex-president en presidentskandidaat Trump) volop de aandacht, niet enkel via politieke campagnes en televisiespotjes, maar vooral ook door agressief gebruik van social media. Donald Trump is in diverse rechtszaken verwikkeld, deels rond (seksuele) escapades, maar deels rond bedreiging van publieke officials (inzake manipuleren van de vorige verkiezingsuitkomst) en de bedreiging van de democratie 'as such' (bestorming van Capitol Hill). Ondertussen worden grote techbedrijven als Google en Meta voortdurend ter verantwoording geroepen vanwege hun marktmacht, de verspreiding van desinformatie, de vervuiling van het maatschappelijk debat, en de (negatieve) beïnvloeding van geopolitieke verhoudingen en conflicten. En dan is artificial intelligence (AI) nog maar net om de hoek komen kijken.

In Nederland worstelen instituties ook met nepnieuws, geopolitieke verhoudingen en AI, maar vooral ook met zichzelf. Een politieke aardverschuiving na de verkiezingen van november 2023, de opkomst van nieuwe partijen en de impact van (rechts)extreme standpunten, en een slepende formatie, dat alles levert geen fraai en optimistisch beeld op. Als het gaat om crises en fiasco's, die hebben zich ondertussen opgestapeld.

Hoe somber stemmend ook, de thema's van Bovens zijn relevanter dan ooit. Ofschoon een Elfstedentocht er misschien wel nooit meer in zit, en de Hofstedelijke trots ADO Den Haag nog wel een tijdje onzichtbaar in de KKD (Keukenkampioen divisie) zal verblijven, moeten we met Mark Bovens optimistisch blijven. In november 2024 zal hij met zijn laatste formele mission statement komen, zijn afscheidsrede. Daar moeten we goed naar luisteren. Door te kijken vanuit meerdere perspectieven en door niet-oordelend te analyseren zal hij ons ongetwijfeld weer nieuwe termen en taal bieden om in grip te krijgen op deze complexe en verwarrende tijden.

Literatuur

Berg, A.H., & Bovens, M. (1992). Reflectie in het openbaar bestuur. *Beleid en Maatschappij*.

Beleid en Maatschappij 2024 (51) 3
doi: 10.5553/BenM/138900692024051003001

Bovens, M. (1987a). Het geweten als bureaucratisch probleem. *Beleid en Maatschappij*.
Bovens, M. (1987b). Bescherming van klokkenluiders. *Beleid en Maatschappij*.
Bovens, M. (1990). *Verantwoordelijkheid en Organisatie*. Zwolle: Tjeenk Willink.
Bovens, M. (1995). *The Quest for Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
Bovens, M. (2003). *De Digitale Republiek: Democratie en rechtsstaat in de informatiemaatschappij*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
Bovens, M. (2005). De verspreiding van de democratie. *Beleid en Maatschappij*, 32 (3): 119-127.
Bovens, M. (2006). De diplomademocratie. *Beleid en Maatschappij*, 33 (4): 205-218.
Bovens, M., Geveke, H.G., & Vries, J. de (1993). Strikt vertrouwelijk: Lekken in het openbaar bestuur. *Beleid en Maatschappij*.
Bovens, M., & Hart, P. 't (1991a). Fiasco's en affaires: bestuurlijke problemen en politieke turbulentie. *Beleid en Maatschappij*.
Bovens, M., & Hart, P. 't (1991b). Fiasco's in de jaren negentig: aanzet tot een kwetsbaarheidsanalyse. *Beleid en Maatschappij*.
Bovens, M., & Wille, A.C. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
Bovens, M. & Zouridis, S. (2002). From Street-Level to System-Level Bureaucracies: How Information and Communication Technology is Transforming Administrative Discretion and Constitutional Control. *Public Administration Review*, 62 (2): 174-184.
Coleman, J.S. (1982). *The Asymmetric Society*. Syracuse: Syracuse University Press.
Gunsteren, H. van (1976). *The Quest for Control: A Critique of the Rational-Central-Rule Approach in Public Affairs*. New York: Wiley.
Redactie Beleid en Maatschappij (1998). Redactioneel. Bij het vijfentwintigjarig bestaan. *Beleid en Maatschappij*, 25 (4): 170-172.
Sociaal en Cultureel Planbureau (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998. 25 jaar sociale verandering*. Den Haag: SCP.
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: WRR.